

Топчій Л. М.,

доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

ТИПОЛОГІЯ КОЛІРНОЇ ГАМИ В МОВОЗНАВСТВІ

Анотація. У пропонованій розвідці автор ставить перед собою завдання систематизувати наукові погляди на назви кольорів як об'єкту лінгвістичних студій, охарактеризувати багатство їх символічних і семантичних наповнень.

Ключові слова: колірна гама, кольоропозначення, барволексема, кольороназви, кольористичні найменування.

Постановка проблеми. Образне світосприймання здатне поєднувати реальне й переносне значення слова, тому невичерпний матеріал для такого об'єднання має колірна лексика, яка вже кілька десятиліть привертає увагу дослідників. Історія виникнення окремих лексем на позначення кольору, стилістичні аспекти функціонування кольороназв у художньому тексті, їх структурно-семантичні типи та символіка стоять у центрі зацікавлень мовознавців. Питання систематизації, узагальнень та аналізу кольорономінантів розглядається за різними аспектами, принципами й критеріями. Одні дослідники основними напрямками вивчення колірної гами вважають функціональний, історичний, лексико-семантичний, граматичний, когнітивний і порівняльний, інші – фізичний, психологічний, філософський, мистецтвознавчий та лінгвістичний напрями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Колір як певний образний знак мови, який найчастіше позначається прикметниками і закодує в собі кольоративну семантику, як один із засобів образного зображення дійсності, став об'єктом наукових студій у ХХ ст.: у галузі етнолінгвістики (А. Вежицька, Г. Яворська), порівняльного мовознавства (Н. Пелєвіна, В. Кульпіна, Т. Світлична), історичної та описової лексикології (В. Мур'янов, Н. Бахліна, О. Панченко). Слова на позначення кольору аналізуються в психолінгвістичному вимірі (В. Папіш, Р. Фрумкіна, Т. Ковальова), досліджуються в перекладознавчому аспекті (І. Ковальська) та семасіології (Ж. Соколовська, О. Вербицька, А. Висоцький). Проблему їх семантичних перетворень у художньому мовленні вирішували О. Дзівак, А. Кириченко, В. Москович, Ю. Франчук та ін. Семантико-стилістичний аспект кольороназв є предметом аналізу наукових розвідок О. Кондрашової, І. Колесникової, І. Денисюк та ін. Їх естетичну роль у символізмі, неоромантизмі, імпресіонізмі досліджувала Л. Ставицька; домінантно-кольороназви в певних дискурсах виявляла Г. Губарева. Для розуміння специфіки художнього світу мови письменників колірні лексеми розглядаються як культурні концепти. Так, Л. Гливінська проаналізувала колірну гаму творів М. Вінграновського; В. Стецій – У. Самчука. Л. Супрун дослідила семантику кольорів творів О. Гончара; Т. Рязанцева – палітру О. Стефановича; Л. Марчук – М. Рильського тощо. Аналіз функцій образності кольоративів у мовленні М. Драй-Хмари представлено в розвідках О. Коваль. Особливості кольороназв у поезії Д. Загула здійснила Л. Бондаренко. Специфіку використання й особливості їх семантики в поетичному мовленні поетів різних психологічних типів М. Зерова та М. Хвильового висвітлювала Т. Ковальова; характер функціонування колірних епітетів в українських весільних піснях проаналізувала О. Слюсарева.

Метою нашої розвідки є спроба систематизувати різні наукові погляди на колірну гаму як об'єкт лінгвістичних студій, охарактеризувати багатство їх символічних і семантичних наповнень.

Виклад основного матеріалу. Колір як найдавніша система людського буття – складне явище з тривалим процесом пізнання. У мовознавстві представлені різні підходи й погляди на типологію лексико-семантичної категорії слів на позначення назв кольорів. Ряд цих праслов'янських назв має загальноєвропейське походження. О.С. Мельничук відзначав, що індоєвропейська кольорова номенклатура була значно біднішою за номенклатуру сучасних мов, що поняття кольору було набагато конкретніше і було тісно зв'язане з носієм цього кольору [1, с. 519]. Відповідно, за походженням усі кольори поділяються на дві групи. Первинну, основну, групу оформлюють назви кольорів, значення яких не вмотивоване. Це назви давнього походження, генетично споріднені з кольоропозначеннями в інших слов'янських мовах. Вони означають абстрактні колірні якості, в мові не співвідносяться ні з якими іменниками-референтами (*жовтий, голубий, білий, синій, зелений, червоний, чорний*). Другу групу формують вторинні назви, що означають колірну якість опосередковано, за колірною схожістю (*вишневий, малиновий, сніжний, помаранчевий*). Слова цієї групи семантично об'єднуються навколо перших і точніше визначають колір [2]. Виділяють і «периферійну» групу, складовими частинами якої є колірні назви іншомовного походження (*хакі, індиго, бордо*), складні найменування (*срібно-рожевий, золотисто-червоний*), назви відтінків основного тону, що вказують на міру вияву колірної якості, на інтенсивність колірного тону, на колірну ознаку предмета, якої він набув у результаті якоїсь дії чи процесу (*синенький, сіруватий* та ін.). До «периферії» вводять кольори, що входять до складу фразем-частин фразеології [3, с. 193].

Поділяються назви кольорів і за відношенням до поняття про нього. Виділяють типи назв, що позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища дійсності (*фіалковий, зелений, найсиніший*), і назви, що характеризують забарвленість предмета і не вказують на конкретний характер кольору. Першу групу формують невмотивовані (*білий, синій*) та вмотивовані кольоропозначення (*срібний, волошковий*); колоративи різних частин мови (*синій, синь, синіти, синьо*), номінації із вказівкою на ступінь вияву колірної ознаки (*найчорніший, темноючий*). Складовими частинами другої – назви із значенням ступеня насиченості, інтенсивності кольору без вказівки на конкретну колірну якість (типу *темний, блідий*); номінації з неозначеним кольором, які вказують на загальне забарвлення предметів (*барвистий, кольоровий*); прикметники, що виражають відтінки певного забарвлення предметів і явищ природи (*яскравий, чистий*); кольороназви із вказівкою на загальний характер забарвлення реалії (*смаглявий*) і власне загальні назви цієї лексико-семантичної групи (*колір, фарба, барва, краска*) тощо [2, с. 97].

У мовознавстві виділяють основні складові частини колірної номенклатури, як-от: *білий, чорний, жовтий, синій, зелений, червоний, сірий, коричневий, фіолетовий, рожевий*. Проте, як свідчить аналіз лінгвістичної літератури, одностайної думки щодо наповнення кольорового спектру немає. Тому традиційним поки що є поділ кольоронайменувань на хроматичні, кольори, утворені через синтез трьох основних кольорів (*жовтого, червоного і синього*), і ахроматичні (*чорний, білий, сірий*).

Відзначено, що парадигма кольористичних словосполучень є змінною і на реальну парадигму з кольоровими ознаками реального світу нашаровується переносна, образна [4, с. 343]. За цією особливістю, відповідно, барволексеми класифікують на номінації з прямим чи переносним значенням. Оскільки прикметники кольору здатні розвивати переносні та образно-символічні значення, це дає можливість митцям слова використовувати їх із художньо-стилістичною настановою. Колір як забарвлення реалій природного середовища є однією з прикметних ознак творчості письменника, його символіка і семантико-стилістична функція повністю залежить від особистісного бачення автором і може виступати маркером його психологічних особливостей. Це зумовлює існування майже в кожного особистісної кольорової шкали і улюбленої барви, яка домінує у творчості.

Спостереження свідчать, що символіка одного й того ж кольору (його відтінків) має загальномовне та індивідуально-авторське значення. Наприклад, традиційно *жовтий (золотий)* – співвідносний із поняттями «осінь» (доба ув'ядання природи і людини), «розлука». У романі ж В. Барки «Жовтий князь» його семантика контрастна: відтворення антиномії «життя – смерть». Тут *жовтий* містить енергію негативного змісту, проїнятий духом голоду, небезпеки, смерті. У творах В. Винниченка асоціативним значенням для цієї барволексеми є натяк на божевілля. Це ще символ фанатизму, домінанта психологічної характеристики героїв, але він є і символом спокою, затишку, добробуту, дитинності.

Названий прикметник може бути і життєдайним (колір колосся, сонця). *Золотий (жовтий)* як символ святості в біблійні часи означав могутність та багатство, у християнстві – чисте світло, Господню енергію, духовний скарб Христа. Так, у поезіях О. Стефановича символіка *жовтого* подана через його відповідник – золото, асоціюється з багатством, пишністю. У текстах М. Коцюбинського відтінок «кольором подібний до золота» виступає ще синонімом до слів «рідний», «дорогий», «сонячний» і виражає ідею цінності взагалі. У цілому він належить до домінантних засобів вираження ідеалізуючого начала, презентує конотативні елементи «тихий, спокійний» і виявляє позитивну оцінність, традиційно закріплену в мові.

Символіка колірних номінацій, стилістичне призначення яких полягає в експресії, підкресленій виразності слова, актуалізує суттєву для естетичної настанови та смислового наповнення тексту ознаку предмета чи явища. Вона завжди була джерелом національно-культурної інформації, репрезентантом певної ментальності, мовної картини світу кожного народу, який завжди має свої домінантні барви. У лінгвістичній літературі виділяють універсальні (сакральні для більшості народів) та народні (фольклорні) кольороназви; індивідуально-національні та індивідуально-авторські [5, с. 166].

Існує типологія барволексем і за функцією створення багатозначних асоціативних словесних образів. Так, за характером додаткових конотацій вони поділяються на емоційно-експре-

сивні та оцінні (позитивні/ негативні за шкалою В. Вольфа). Зауважимо, що семантична структура кольороназв при цьому формується з рівноцінних як денотативних, так і конотативних сем. Так, в язичницькій інтерпретації колір *білий* означав як світоч життя, так і смерть, оскільки смерть для язичника – народження нового, астрального стану. *Білий* у всіх культурах світу був сакральним і глибоко символічним. У слов'янській міфології й фольклорній традиції символіка білого кольору, національного ідеалу краси і гармонії, обертається навколо понять світла, життя, добра, щастя, чистоти, краси, божества, любові; сакрального для українців кольору житла, одягу та ін.; чогось блискучого, прозорого [6, с. 159]. У свідомості українців «біле» пов'язане з красою, душевністю, з Божественним.

Чорний у древніх язичників – слов'ян, як і в багатьох народів землеробських районів світу, символізував землю як джерело життєвих сил, врожаю. Проте в подальшому, під впливом візантійських естетичних критеріїв, *чорний* втрачає позитивний зміст, який «практично в усіх етнокультурах – символ темряви, зла, смерті, диявола, пекла, заходу та ін.» [6, с. 161]. У християнській символіці Середньовіччя *чорним* кольором іноді позначався час, його нестримний, непідвладний людині плін. Одвічна боротьба добра зі злом, справедливості з несправедливістю, соціальні протистояння окреслили відповідну функціональну роль *чорного* кольору з негативним конотативним значенням (журба, жаль, зло, ненависть, зрада). Окрім прямої семи кольору, в художній мові семантичне наповнення *чорного* пов'язане з широким спектром символічних значень, яке бере початок у міфічних уявленнях людини, пов'язаний із народними обрядами, богослужінням, закріплений у фольклорі.

Поділяють цю лексико-семантичну групу слів і за авторською інтенцією. Так, виділяються характеристичний тип, який позначає колір, матеріал, розмір тощо, й оцінний, через який експлікуються морально-етичний, естетичний та емоційний змісти. Проте нерідко таке розмежування на практиці свідчить про взаємонакладання оцінки й характеристики.

Цікаву типологію колірної гами за тривимірною структурою пропонує О. Дзівак, складовими якої виступають показники, що існують у природі: тон, насиченість і яскравість. А за ступенем сполучуваності всі кольори поділяються на групи назв із максимально широким асоціативним полем (*білий, жовтий, синій*), назв із середнім (*рожевий, фіолетовий*) і назви кольорів із мінімальним асоціативним полем [7, с. 50].

Знаходимо й інший погляд. Так, Н. Кухар, беручи до уваги, що не всі кольори асоціюють із довгим рядом предметів дійсності, виокремлює групу кольоронайменувань із невеликим та з найбільшим семантичним навантаженням типу *білий, чорний, синій, зелений, червоний* [8].

Отже, як свідчить проаналізований матеріал, типологія кольороназв у мовознавстві відбувається за різними аспектами, принципами й ознаками.

Висновки. Таким чином, система кольоропозначень – надзвичайно розгалужена, естетично проакцентована лексична структура, в якій закладено високий рівень світоглядної інформативності. Аналіз колірної лексики як важливого мовноестетичного явища дає можливість віднайти в неї нові нюанси в семантиці й символіці, зрозуміти особливості кольоросприйняття дійсності автором. У розгляді питань про колірну гаму, яка є популярною групою для досліджень найрізноманітніших галузей знань, на увагу лінгвістів заслуговує ще безліч аспектів, які можуть стати предметом подальших лінгвістичних студій.

Література:

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За заг. ред. Мельничука О.С. – К. : Наук. думка, 1966. – 588 с.
2. Критенко А.П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А.П. Критенко // Славістичний збірник. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 97–111.
3. Іншаков А.С. Теоретичні засади дослідження колірної лексики в мовознавстві / А.С. Іншаков // Структура і семантика мовних одиниць. Філологічні студії. – Кривий Ріг: КПУ, 2013. – Вип. 9. – С. 188–195.
4. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: підручник / за заг. ред. Л.І. Мацько. – К. : Вищ.шк., 2003. – 462 с.
5. Марчук Л.М. Функціонування кольороназв М.Рильського як вияв менталітету українського народу / Л.М. Марчук. // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Випуск 19. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2009. – 210 с.
6. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренко, В.В. Куйбіди. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.
7. Дзівак О.М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові / О.М. Дзівак // Українське мовознавство: Міжвідомчий наук. зб. – К., 1975. – Вип. 3. – С. 25–31.
8. Кухар Н.І. Семантичний обсяг назв основних кольорів / Н.І. Кухар // Придніпровський вісник. – 2000. – Вип. 13. – С. 43–50.

Топчий Л. Н. Типология цветовой гаммы в языкознании

Аннотация. В статье делается попытка систематизировать научные взгляды на цветоименования как объект лингвистических штудий, охарактеризовать богатство их символических и семантических наполнений.

Ключевые слова: цветовая гамма, цветообозначения, колористика, цветолексемы, цветоименования.

Topchiy L. Typology of color scale in linguistics

Summary. The article makes an attempt to systematize scientific views on color names as an object of linguistic studies, to characterize the wealth of their symbolic and semantic contents.

Key words: color scale, color designation, color, color-flowers, color-names.